

За своєю сутністю фідучіарні відносини були удаваною угодою, за допомогою якої власник переносив на набувача право власності, незалежно від того, з якою метою здійснювалося це перенесення. У зв'язку з цим, фідучіарні договори використовувалися для оформлення різного роду відносин. На принципах фідучіарності можна було передати річ в найом, домовившись фідучіарно з «наймачем» про зворотний продаж (реманципацію) речей через певний час. Таким же чином річ могла фідучіарно передаватися на збереження тощо [5, с. 21].

Таким чином, фідучіарні відносини були правочиною під умовою. Домовленість про те, що речі продаються або іншим чином передаються фідучіарно означала, що новий власник обіцяє бути господарем лише з певною метою, і морально зобов'язується повернути їх у власність колишньому власнику після того, як мета угоди буде досягнута. Зазначною метою могло бути користування, зберігання речі або забезпечення зобов'язання перед кредитором. У першому випадку фідучіарні відносини оформлялися за допомогою *fiducia cum amico*. При цьому договорі фідучіант передавав фідучіарію будь-яку річ у власність, зобов'язуючи його зберігати цю річ і повернути її непошкодженою. На підставі *fiducia cum amico* створювалися лише права фідучіанта і, як правило, обов'язки фідучіарія. Це був односторонній договір. Фідучіант мав право вимагати у фідучіарія зберігати річ і повернути її непошкодженою. Фідучіарій був зобов'язаний зберігати річ, користуватися нею в допустимих межах, і повернути річ у строки, встановлені договором або на вимогу фідучіанта.

Фідучія, що укладалася з метою забезпечення інтересів кредитора, називалася *fiducia cum creditore*. Боржник передавав за допомогою манципації (або *in jure cessio*) у забезпечення боргу річ на праві власності, з умовою, що у разі задоволення за зобов'язанням, забезпеченим заставою, закладена річ повинна бути передана назад у власність боржника [10, с. 189-190; 11, с. 148].

Інтерес представляє той факт, що зобов'язання фідучіарія повернути річ фідучіанту після досягнення мети правочину, спочатку носило виключно моральний характер і забезпечувалося лише сумлінністю кредитора. Як відзначає М. М. Слюсаревський, у час появи фідучіарних угод, як і інших неформальних договорів, стародавнє римське право не вважало їх юридичними, а учасники таких угод не мали можливості звертатися за захистом до суду у випадку, якщо один із них порушував умови угоди. До порушників таких договорів застосовувалися такі види покарань, як визнання несумлінного

контрагента безчесним (*infamia*); дозволене самочинство стосовно нечесної особи та її майна; відлучення її від культу [12, с. 103].

Як видно, наведені санкції були моральними, а не юридичними, отже, і зобов'язання набувача повернути річ первинному власнику після досягнення мети договору, було не юридичним, а винятково етичним, «моральним». Відповідно, угоди такого роду ґрунтувалися, в першу чергу, на довірі власника особі, якій передавалася у власність річ, на вірності набувача своєму слову (*fides*).

Отже, в архаїчному праві виконання неформальних угод забезпечувалося за допомогою концепції *fides*. Правочини такого роду ґрунтувалися на вірності своєму слову і взаємній довірі. Пізніше на зміну *fides* приходять його модернізоване трактування, поняття *bona fides*, доброї совісті.

Категорія «*bona fides*» розуміється, як поняття приблизно рівне нашим «добросовісності, сумлінності, порядності, старанності». Значення її особливо зростає, коли відбувається падіння культу слова, в якому вже вбачають не саму думку, а лише засіб її вияву зовні. Звідси виникає прагнення не тільки зафіксувати волевиявлення особи, але й встановити його дійсну волю, наміри. При цьому такі наміри позначаються «*ex fide bona*», тобто відповідно тому, яка поведінка вважалася б тут належною для порядного, добродійного громадянина у разі здійснення ним угоди.

Такий підхід означав відмову від вимог суворої формальності, властивих для цивільного права, протиставлення «позовів суворого права» (*actio stricti juris*) і «позовів доброї совісті» (*actio bona fide*), визнання юридичної сили за неформальними угодами [13, с. 44-45].

Тому категорія «*bona fides*» дає обґрунтування концепції природного права. Так, ще Цицерон (*Cic., de off., 3, 15, 61*) підкреслював, що в основі права повинна бути вірність слову – «*fides*», взаємна довіра, оскільки це єдино справедливо. За Цицероном, в основі права лежить властива природі справедливість, яка є вічною, незмінною і невід'ємною властивістю природи в цілому. Всій природі, яка тотожна всьому космосу, всьому оточуючому людину фізичному і соціальному світу, а також всьому людському буттю, що охоплює тіло й душу, через її божественний початок, властиві розум і певний порядок. Саме ця духовна властивість природи і є справжнім джерелом і носієм природного права [14, с. 213-245].

Особливе значення для розкриття сутності фідучіарних правовідносин має і ще одна з фундаментальних категорій римського права – «*aequitas*». Поняття «*aequitas*» є виразом природно-правової справедливості, яка істотним чином визначала і

право було вироблене у суворій залежності від формальної процедури. Тому в цій ситуації цілком закономірним було виникнення тих самих проблем, з якими свого часу зіткнулося римське *ius civile*. В Англії з метою вирішення ситуацій, не передбачених загальним правом, і регулювання відносин відповідно до принципів совісті й моралі, був створений суд лорд-канцлера, що у результаті привело до формування англійського права справедливості по аналогії з римським преторським правом.

Ця аналогія, що свідчить про рецепцію англійським правом права римського, виявляється, перш за все, в тому історичному факті, що канцлер, розглядаючи адресовані йому скарги, застосовував процедуру й принципи, запозичені, по суті, з римського та канонічного права. Ці рецеповані принципи набагато більше, ніж більшість застарілих норм загального права, задовольняли потребам епохи [16, с. 220].

Прояв рецепції римського права простежується також у вимогах щодо необхідності дотримуватись законів моралі, щоб уникнути ситуацій, які ілюструють римську формулу *summum ius summa iniuria* (вище право – вища несправедливість). Англійські королівські суди були зв'язані вузькою компетенцією і суворою процедурою, тому не мали такої свободи маневру. Звідси необхідність у спеціальній юрисдикції, яка могла б пом'якшити жорсткість загального права, доповнити його і зробити все це відповідно до вимог моралі і совісті [17, с. 219].

Нарешті, аналогія виявляється у тому, що за допомогою права справедливості забезпечувався захист неформальних зобов'язань (оскільки з його допомогою встановлювався особливий режим для суб'єктивного права бенефіціара і зобов'язання

довірчого власника), так само, як свого часу в римському праві неформальні зобов'язання одержали свій захист завдяки діяльності преторів.

У такому історичному контексті і відбувається формування «найважливішого дітища права справедливості» [17, с. 214] – інституту трасту, який став типовим прикладом коректування положень англійського загального права з урахуванням вимог моралі й совісті.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що англійське право значною мірою запзнало впливу римського права, і саме це, зрештою, привело до його розділення на загальне право і право справедливості, у рамках якого відбулося формування трасту. Тому навіть якщо допустити значний вплив трасту на становлення інституту довірчої власності в Україні, сама ідея довірчості і основні принципи, що стали підґрунтям сучасної концепції довірчої власності, як було з'ясовано, походять ще з римського права.

З одного боку, на формування ідеї довірчої власності значно вплинув такий інститут римського права, як фідучія, підґрунтям якого є концепція «*fides*», що дала обґрунтування природному праву. З другого боку, природне право дало обґрунтування преторській діяльності і, зокрема, преторському праву, що забезпечило можливість існування неформальних зобов'язань з урахуванням принципу справедливості. Остання обставина стала підґрунтям англійського права справедливості, у рамках якого відбулося формування інституту трасту, який свого часу істотно вплинув на формування концепції довірчої власності у цивільному законодавстві України. Таким чином, в обох випадках неминучим є висновок про те, що підґрунтям самої ідеї довірчої власності є категорії, відомі ще римському праву.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом / Л. Ю. Михеева. — М.: Юристъ, 2006. — 447 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право. Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — [3-е изд., стереотипное]. — М.: Статут, 2003. — 1034 с.
3. Петелин Д. В. История становления и развития института доверительного управления имуществом / Д. В. Петелин // История российского права. — 2004. — № 6. — С. 28–31.
4. Дождев Д. В. Римское частное право: учеб. [для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»] / Д. В. Дождев; под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — [2-е изд., изм. и доп.]. — М.: НОРМА, 2003. — 765 с.
5. Майданик Р. А. Довірчі угоди в праві Стародавнього Риму: поняття, види, правова природа / Р. А. Майданик // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2000. — Вип. 40. — С. 17–24.
6. Гай. Институции: Кн. 1 – 4 / Гай; [пер. с латин. Ф. Дыдынского]; под ред. [и с введ.] Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева. — М.: Юристъ, 1997. — 368 с.
7. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: учебник / Чезаре Санфилиппо; [пер. с итал. И. И. Маханькова]; под общ. ред. Д. В. Дождева. — М.: Норма, 2007. — 400 с.
8. Павел Ю. Пять книг сентенций к сыну / Юлий Павел; Фрагменты Домиция Ульпиана; [пер. с латин. Е. М. Штаерман]; отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. — М.: Зерцало, 1998. — 287 с.
9. Покровский И. А. История римского права / И. А. Покровский; [вступ. ст., пер. с лат., науч. ред. и примеч. А. Д. Рудокваса]. — [изд. испр., с изм.]. — СПб.: Изд. — торговый дом «Летний Сад», 1999. — 533 с.
10. Пухан И. Римское право (базовый учебник) / Иво Пухан, Мирьяна Поленак-Акимовская; [пер. с макед. В. А. Томсинова, Ю. В. Филиппова]; под ред. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 1998. — 448 с.

11. Рогожа К. М. Фідуція в цивільних правовідносинах римського права і дореволюційної Росії / К. М. Рогожа // Університетські наукові записки. — 2005. — № 4 (16). — С. 148–151.
12. Слюсаревський М. М. З історії цивілістичної думки: фідуціарні (довірчі) договори, фідуціарна власність у римському праві / М. М. Слюсаревський // Українське право. — 1998. — № 1. — С. 101–104.
13. Харитонов Е. О. Основы римского частного права: учеб. пособие / Е. О. Харитонов. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. — 416 с.
14. Цицерон Марк Туллий. Избранные сочинения / Марк Туллий Цицерон; [вступ. ст. Г. С. Кнабе]; сост. и ред. М. Л. Гаспарова, С. А. Ошерова, В. М. Смирин. — М.: Худож. лит., 1975. — 456 с. — (Серия «Библиотека античной литературы. Рим»).
15. Аксенова О. В. Aequitas как важнейший принцип римского права / О. В. Аксенова // Вестник ТИСБИ. — 2005. — № 3. — С. 17–23.
16. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; [пер. с франц. В. А. Туманова]. — М.: Международные отношения, 1999. — 400с.
17. Жданов А. А. Доверительная собственность и проблема рецепции римского права в средневековой Англии / А. А. Жданов // История права и государства. — 2002. — № 7. — С. 208–223.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються витоки інституту довірчої власності. Проаналізовано фідуціарні угоди у римському праві, які можуть бути розглянуті як прототипи сучасної довірчої власності. Зроблено висновок про рецепцію англійським правом римського права, виявлено вплив основних засад римського права на становлення англійського права справедливості, в рамках якого виник інститут трасту, котрий свого часу вплинув на формування концепції довірчої власності у цивільному законодавстві України.

Ключові слова: довірча власність, фідуціарна угода, преторське право, право справедливості.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются источники института доверительной собственности. Проанализированы фидуциарные соглашения в римском праве, которые могут быть рассмотрены как прототипы современной доверительной собственности. Сделан вывод о рецепции английским правом римского права, выявлено влияние основных принципов римского права на становление английского права справедливости, в рамках которого возник институт траста, оказавший в свое время влияние на формирование концепции доверительной собственности в гражданском законодательстве Украины.

Ключевые слова: доверительная собственность, фидуциарное соглашение, преторское право, право справедливости.

SUMMARY

This article examines the sources of trust ownership. There were reviewed the fiduciary agreements in Roman law, which could be considered as prototypes of modern trust. It was made the conclusion about reception of English law Roman law, revealed the influence of the basic principles of Roman law on the emergence of the English law of Justice, gave rise to the Institute Trust, which had influence in shaping the concept of trust ownership in civil law of Ukraine.

Keywords: trust ownership, fiduciary agreement, praetorian law, the law of equity.